

Editoryel Sunuş: Tarihsel Süreç İçerisinde Kent

Ferit BAZ¹

İnsanın yerleşik hayata geçtiği, mahalle sistemleri inşa ederek, köy/kasaba niteliğindeki yerleşmeler meydana getirdiği Neolitik Dönem, insanlığın varoluş mücadelesindeki en önemli dönemlerden biridir. Bu dönem sonradan kurulacak kentlere de ilham kaynağı olmuştur. Nitekim Sümerler zamanında Mezopotamya'nın güneyinde irili ufaklı kentler ortaya çıkmıştır. Topraklardan nasıl verim alınabileceğini, iklimsel koşulları ve nehirlerin taşma dönemlerini araştıran toplumlar, zamanla artı ürüne sahip olmuşlar, bu da topluluklarda kentsel hiyerarşi ve iş bölümünün ortaya çıkmasına yol açmıştır. İş bölümü ile birlikte kaçınılmaz olarak uzmanlaşma ortaya çıkmış ve bunu elde edilen bilgilerin sonraki kuşaklara aktarılmasını sağlayan yazının bulunması, yelkenli gemiler, arşivcilik, ağırlık ve ölçü birimleri vb. icatlar takip etmiştir (Güvenç, 1984, s. 193).

Daha sonraki süreçte Antikçağ'da kentleşme hız kesmeden bütün Akdeniz Dünyası'na yayılmıştır. Öyle ki, Hellenlerin Akdeniz Dünyasında sahip oldukları kent devletlerinin sayısının bin beş yüz kadar olduğu tahmin edilmektedir (Hansen, 2006, ss. 31, ayrıca bkz. Welwei, 1998, ss. 35-89). Bu rakamın yaklaşık üç yüz tanesinin Fırat'ın batısındaki Anadolu'da yer aldığı düşünülmektedir. Bu sayıyı sikke darp etmeyi başaramış kentlerin sikkelerinden ve ele geçen yazıtlardan çıkarabilmek mümkündür. Dışa karşı özgür olan ve ekonomik anlamda kendi kendine yetebilen kentler, Antikçağ kültürünün nispeten homojen bir biçimde yayılmasına sebebiyet vermiştir. *Polis*'ler yalnızca siyasi açıdan bir örgütlenmeyi değil, aynı zamanda dinsel, ekonomik ve askeri açıdan bir bütünlüğü de temsil etmişlerdir (Ağaoğulları, 1994, s. 15). Dikkat çekici bir nokta ise, kentlerin yazıt ve sikkeler üzerinde kendilerinden "çoğul iyelik ekiyle" bahsetmiş olmalarıdır. Söz gelimi Byzantion veya Aspendos kent devleti değil de, Byzantion'luların veya Aspendos'luların devletleri gibi. Dolayısıyla kent, içinde yaşayan vatandaşlar topluluğunu barındıran bir alan olarak belleklerde yer edinmiştir. Romalıların da kent ve kentli kavramına özellikle ilk imparatorları Augustus'tan itibaren daha büyük bir ivmeyle önem verdikleri bilinmektedir. Onların da yeni kentler kurdukları ve bu kentlerde aktif bir biçimde imar faaliyetlerine destek verdikleri görülmektedir. Diğer taraftan MÖ 753-MS 1453 yılları arasında hüküm süren yayılmacı Roma devleti zamanla geniş sınırlara ulaşmış ve başkenti bir gün Constantinopolis'e taşınmış olsa da, devlet ismini Tiber nehri kıyısında kurulmuş olan mütevazı Roma kentinden almış ve bu ismi kurulduğu ilk günden yıkıldığı güne kadar muhafaza etmiştir. Bu isim, kent ve içinde yaşayan vatandaşların devlet içindeki ayrıcalıklı durumunu yüzyıllar boyunca gözler önüne sermektedir.

Polis kent devletlerinin ve Roma İmparatorluğu'nun sonunu hazırlayan çeşitli siyasi başarısızlıklar ve ekonomik problemlerden sonra Ortaçağ'da *polis*'in yerini artık kozmopolit karakterli "ordugâh görünümlü" kentler almışlardır. İnsanların büyük kentleri doldurmalarındaki en temel nedenler şüphesiz savunma ve hayatını idame ettirebilmektir (Pirenne, 2000, s. 58).

¹ Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Tarih Bölümü, ferit.baz@msgsu.edu.tr. ORCID No: 0000-0003-0090-1004. Dergimizin bu sayısının ortaya çıkmasında çok çeşitli alanlarda desteğini ve yardımını esirgemeyen yakın arkadaşım ve meslektaşım Dr. Öğr. Üyesi Erman Şan'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Bu nedenle kentlerin haşmetini de gösterebilmek amacıyla kaleler ve kuleler kendilerini göstermeye başlamıştır. Kentlerin her biri içine kapanık bir görünüm arz etmekte olup, içinde yüz bin nüfusu barındıran kent sayısının 12. yüzyılda oldukça az olduğu düşünülmektedir (Keleş, 2004, s. 23). El sanatları, ticaret ve tarımsal faaliyetler ekonomilerinin temelini oluşturmaktaydı (Thorns, 2004, s. 14). Diğer yandan 15. ve 16. yüzyıllarda meydana gelen coğrafi keşifler, ticaretin büyümesine ve gelişmesine zemin hazırladı. Bu süreçte bazı şehirler ekonomide ve ticarete giderek söz sahibi olmuşlardır. Söz gelimi 17. yüzyılda ağırlığını hissettiren kentler arasında Venedik, Cenova ve Lizbon örnek olarak gösterilebilir (Thorns, 2004, s. 14). Sanayi Devrimi'nin başlangıcında kentlerde söz sahibi olan kimseler çoğunlukla kentin soyluları, tüccarlar ve bankerler olmuştur (Keleş, 2004, s. 23). 18. yüzyılın ortalarında görülen Sanayi Devrimi sonrasında kentlerin sayıları ve nüfusları artmaya başladı. Artık insanlar, kömür ve petrolden yararlanmak suretiyle, üretim verimliliğini büyük ölçüde artırmışlardır. Sanayi Devrimi ile birlikte, üretimde yenilikler, nüfusta patlama ve demografik ve sosyal yapıda farklılıklar ortaya çıkmış ve kırsaldan kente göçler hız kazanmıştır (Kaya, 2017, ss. 31-32).

Günümüzde birçok dilde kent sözcüğü ile uygarlık ve medeniyet kelimeleri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bugün Türkçe'de kullanılan "uygar" sözcüğü Orta Asya'da yerleşik hayata geçmiş olan Uygurlar'la alakalıdır. Batı dillerinde kullanılan *civilisation* kelimesi ise, Latince'de "yurttaş, millet" kelimesi yerine kullanılan *civitas*'tan türetilmiştir, Arapça'da "şehir" anlamına gelen *medine* sözcüğünden de benzer şekilde "medeniyet" sözcüğü oluşturulmuştur (Kaya, 2017, s. 37). Görüldüğü üzere kentler insanlığın kültürel açıdan gelişimine katkı sağlayan en önemli alanlardır. Aynı zamanda kentler, bir arada güvenli bir biçimde yaşama ve barınma, temiz suya ulaşma, uygun fiziksel yerleşim birimlerine ve mekânlarına yönelme, ekonomik açıdan kendi kendine yetebilme gibi ihtiyaçların da giderildiği yerlerdir.

Nitekim tarih çalışmalarının büyük bir kısmında geçmişteki insan toplulukları yaşadıkları yerleşmelerle beraber incelenmiş ve bu bağlamda kentlerin tarihleri mercek altına alınmıştır. İnsanın kendini üzerinde yaşadığı toprak parçasına ait hissetmesi ve onunla karşılıklı etkileşime girmesi kent ile insan arasındaki sıkı bağlara ve sürekliliğe işaret etmektedir. Ayrıca aradaki bu ilişki durağan olmayıp sürekli bir devinim içerisinde çeşitli dönem ve coğrafyalara göre de farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle zaman içerisinde ortaya çıkan en primitif yerleşim birimlerinden günümüzdeki en karmaşık kent biçimlerine uzanan süreçte siyasi, dini, ekonomik, sosyo-kültürel değişim ve gelişmelerin kent yaşamı ve mimarisi üzerinde yarattığı etkilerin bilimsel yöntemlerle değerlendirilerek ortaya konulması son derece önemlidir.

Bu bağlamda kent ile insan arasındaki karşılıklı etkileşiminin detaylarıyla anlaşılabilmesi için Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin 20. sayısının (2019/Güz) temasını "Tarihsel Süreç İçerisinde Kent" başlığına ayırdık. Kentlerin tarih içindeki gelişim sürecini çeşitli disiplinlere mensup bilim insanlarının güncel verilerin ışığı altında yapmış oldukları yeni kaynak okumaları ve yorumlarla sizlere aktarmayı amaçladık. Buna yönelik olarak arkeoloji, sanat tarihi, tarih, epigrafi, filoloji gibi disiplinlerde çalışan bilim insanlarının birbirinden değerli makalelerine bu sayıda yer verdik:

Nihan Naiboğlu çalışmasında MÖ 4. binyılın sonlarında Güney Mezopotamya'da ortaya çıkan ilk kentlerle ilgilenmiştir. Yazar, makalesinde Güney Mezopotamya kentleşme modelinin temellerini incelemekte, kentleşmenin önünü açan ve gelişmesini sağlayan toplumsal, çevresel, ekonomik ve ideolojik özellikleri tartışmaktadır. Kendisine göre, Güney Mezopotamya kentleşme modelinin çağlar boyunca fazla bir değişime uğramadan sürececek olan en önemli özelliklerden biri, insanların benliğinde kırılmaz bir kutsallığı olan dini yapılanmadır.

Kenan Eren *polis* kent devletiyle ilgili araştırmalarıyla bilinen Copenhagen Polis Centre'in çalışmalarının eleştirel bir gözle incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Kendisi özellikle *polis* kent devletlerinin ortaya çıkış sürecinin aydınlatılması hususunun önemli bir sorun olduğunu düşünmekte, araştırmaların alternatif sorular ve farklı bakış açılarıyla zenginleştirilmesinin gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Mehmet Oktan makalesinde Roma'da imparatorluk süreciyle beraber imar faaliyetlerinin arttığını ifade etmektedir. Ona göre, Roma'nın inşa faaliyetlerini farklı bir noktaya getiren ve bu konuda sonraki dönemlerde izlenecek olan politikayı şekillendiren kişi ilk imparator Augustus olmuştur. Antik yazarlar ve yazıtlar da Augustus'un Anadolu'da yapı inşasına yönelik nasıl bir değişim başlattığını, ne tür yapılar inşa ettirdiğini, yardımlarının hangi kentlerde ve ne türde olduğunu ortaya koymaktadır.

Ferit Baz alışmasında Kapadokya Bölgesi'nde yer alan Hierapolis kentinden ele geçmiş bir onurlandırma yazıtını ele almaktadır. Eser, Flavia Aeliana Ma adındaki bir kadın içindir. Söz konusu kadın, "beş *arkhiereus* annesi olma" özelliğiyle övülmektedir. Yazar bu ifade kapsamında, kadın ve ailesi, *arkhiereus* memuriyeti gibi hususları ele almaktadır. Aynı zamanda Antikçağ kent devletlerinde onurlandırmanın önemine de değinmektedir.

Murat Özyıldırım ve Yavuz Yeğin, alışmalarında Bizans imparatoru Isauria'lı Zeno'nun (MS 474-491) tahtta bulunduğu süre içerisinde Cilicia ve Isauria bölgesinde yaptırdığı veya yapımına destek sağladığı inşa faaliyetlerini ele almaktadırlar. Bu bağlamda Olba kentindeki bir manastırı da imparator Zeno döneminde inşa edilen bir yapı olarak değerlendirmektedirler.

Özlem Oktay Çerezci MS 7-10. yüzyıllardan itibaren Karadeniz'in kuzeyi ve Doğu Avrupa'ya yayılmış Türk ve bozkır topluluklarının kurdukları kentlerle ilgilenerek bunların ortak özelliklerini ele almaktadır. alışmasında yoğunluklu olarak Hazar Dönemi için önemli bir kent olan Mayatsk'ı erken devir Orta ve İç Asya Türk şehirleriyle kıyaslayarak incelemektedir.

Nevzat Keleş alışmasında Büyük Selçuklular devrinin kent veya eyalet teşkilatını ele alarak esas itibariyle Ortaçağ İslam dünyasındaki klasik anlayışa uygun biçimde siyasi-askeri yapı, mali yapı ve dini-hukuki yapıdan oluştuğunu belirtmektedir. Bu bağlamda kentin idaresinden sorumlu olan ve farklı alanlarda faaliyet gösteren idarecileri ve sorumluluk alanlarını ortaya koymaktadır.

Zeki Coşkun alışmasında Oryantalizm kavramını ve ortaya çıkış sürecini ortaya koyarak, Oryantalizm'e başkentlik yapmış olan Paris ve İstanbul kentlerini incelemektedir. Yazara göre, sivil Batılı öznenin Doğu'ya ilişkin öncelikli imge kaynağı İstanbul'dur. 17. yüzyıl sonlarında Fransa'nın İstanbul'u işgal tasarıları, kentin ve Doğu'nun Batılı aktörlerce imgesel, sözel, teatral, görsel olarak yeniden üretilip tüketilmesine dönüşmüştür. Bu pratik 18. yüzyıldan itibaren İstanbul'un da dönüşümünü getirmiştir.

Filiz Bayram çalışmasında, 18. yüzyılın Vakayinameler isimli kaynaklarından yararlanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti konumunda olan İstanbul'un geçirdiği yangınları çeşitli ve ilgi çekici başlıklar altında ele almaktadır. Kendisi makalesinde, yangınların ortaya çıkış nedenleri, yangınların hangi mekânlarda çıktıkları, yangına müdahale eden görevliler, sadrazam ve padişahın yangını söndürme politikalarını incelemektedir.

Özlem aykent ve Ertuğrul Ökten, Edinburgh'un fiziksel ve entelektüel açıdan Britanya'nın önde gelen kentlerinden biri hâline gelmesini incelemektedirler. Kentin kültürel açıdan aydınlanmasını açıklayabilmek için, yazarlar kentin entelektüel, sosyal ve ekonomik tarihini ele almışlardır. Bu alanlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin yanı sıra "aydınlanma sosyalleşmesi" gibi belli davranış biçimleri ve ilerleme, tolerans gibi değerler "Aydınlanma Edinburgh'unun" dinamizmini sağlayan esas faktörler olarak tespit edilmiştir.

Zeynep Yaman makalesinde 19. yüzyıl sonunda İstanbul'da kurulan Union Française adlı derneğin kuruluşu, amacı, yapısı, işleyişi ve özellikle İstanbul kent yaşamına kattığı sosyal etkinlikleri araştırmaktadır. Çalışmanın başlıca kaynakları Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın Nantes kentinde bulunan diplomatik arşivinden elde edilen dönemin belge, rapor ve resmi yazışmalarıdır.

Işıl Tuna makalesinde Demokrat Parti'nin iktidarda bulunduğu 1950-1960 tarihleri arasında İstanbul'un kentleşmesine ve imarına yönelik faaliyetleri incelemektedir. Makalede İstanbul'daki imar faaliyetlerinin kentin modernleşme sürecine katkısı ve gecekondulaşma meselesinin boyutları da değerlendirilmekte ve kentin geçirdiği değişiklikler gözler önüne serilmektedir.

Kaynaklar

- Ağaoğulları, M. A. (1994). *Kent Devletinden İmparatorluğa*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Güvenç, B. (1984). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hansen, M. H. (2006). *Polis: An Introduction to the Ancient Greek City-State*. Oxford: Oxford University Press.
- Kaya, E. (2017). *Kentleşme ve Kentlileşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Keleş, R. (2004). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Pirenne, H. (2000). *Ortaçağ Kentleri. Kökenleri ve Ticaretin Canlanması* (Çev. Ş. Karadeniz). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Thorns, D. C. (2004). *Kentlerin Dönüşümü. Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam*. (Çev. E. Nal, H. Nal). İstanbul: Soyak Yayınevi.
- Welwei, K. W. (1998). *Die griechische Polis: Verfassung und Gesellschaft in archaischer und klassischer Zeit*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

